

OTOCI ZADARSKO-BIOGRADSKOG ARHIPELAGA IZMEĐU PREPORODA I IZUMIRANJA

BRANKO PASARIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK/UDC:314.7
Izvorni znanstveni rad

Primljeno / Received
1995-02-14

Autor opisuje demografsko i gospodarsko stanje na 14 otoka zadarsko-biogradskog arhipelaga. To je mahom skupina manjih otoka, od kojih najveći ima površinu 114 km², a najmanji 3,7 km². Na tim je otocima 1991. godine u 30 naselja živjelo još oko 12,3 tisuće stanovnika.

Osnovna karakteristika ove otočne skupine je dugogodišnja depopulacija, koja prijeti da neki otoci ostanu sasvim bez pučanstva. Dva veća otoka: Ugljan i Pašman, zbog svoje blizine kopnu (oko 3 NM) sve se više razvijaju kao suburbano područje ovih gradova, dok je sudbina ostalih otoka sasvim neizvjesna.

Autor postavlja pitanja o mogućoj revitalizaciji ovog područja i zaključuje da se kao prvo moraju postaviti jasni ciljevi, koji će konkretno odrediti što se želi na ovim otocima postići, a zatim se samo direktnom intervencijom države mogu zaustaviti depopulacijski procesi, te postići ostali postavljeni ciljevi.

Uvod

Otoci zadarskog i biogradskog arhipelaga, bez ikakvih ograda, pripadaju skupini najslabije razvijenih otoka hrvatskoga Jadrana, kojima, uz samo nekoliko iznimaka, prijeti potpuna depopulacija. Ti procesi depopulacije i gospodarske recesije traju desetljećima, možda i cijelo stoljeće, a da se nikakav ozbiljno smišljeni program nije niti pokušao suprotstaviti takvim kretanjima.

Pa ipak, to su dijelovi gospodarskog i naseljenog prostora Republike Hrvatske, koja bi morala, u najmanju ruku znati što želi i što može učiniti za taj dio državnog, gospodarskog i još uvijek naseljenog teritorija.

U pitanju je 14 otoka, od kojih su neki veći, neki manji, no svi imaju dugu i zanimljivu povijest, koja ponekad ide i u prethistoriju, imaju brojne kulturno-povijesne spomenike, te odgovarajuće gospodarske resurse, koji se u globalnoj strategiji razvitka Hrvatske ne bi trebali zanemariti.

Ukupna površina tih otoka iznosi 356,4 km², no zauzimaju akvatorij od preko 4.500 km². Na tom je prostoru popis iz 1991. godine zatekao

tek oko 12,3 tisuće stanovnika, što jednostavnom algebarskom operacijom pokazuje prosječnu naseljenost od 34,6 stanovnika po kvadratnom kilometru. To čini jedva 40 posto prosječne gustoće naseljenosti Republike, koja se u europskim razmjerima također ne može pohvaliti visokim indeksom gustoće naseljenosti.

Demografske strukture na ovim su otocima sasvim rastrgane, naselja gube ne samo središnje-mjesne funkcije, već i temeljne funkcije ljudskih naseobina, a gospodarstvo gotovo sasvim iščezava.

No postoje i znatne razlike između otoka. One su u neku ruku u korelaciji s veličinom otoka i blizinom kopna, odnosno ustrojstvom i frekvencijama prometnih veza.

Ovim otocima bavile su se republičke i lokalne vlasti više od 30 godina, a da pravo rješenje nije nađeno, a još manje implementirano. Dogovorna ekonomija i socijalni egalitarizam nisu gotovo ni u čemu usporili ili skrenuli dugogodišnje tijekom egzodusa pučanstva, izumiranja tradicionalnih gospodarskih grana, često i ekološke devastacije.

Pretvorba ovim otocima nije donijela ništa, jer se tu zapravo nema što pretvoriti, a što im može donijeti tržišna ekonomija, posebno liberalnog tipa i *laissez faire* svjetonazora, vrlo je upitno. Osim ekološke katastrofe, vjerojatno ništa.

Ovaj tekst nema ambicija niti mogućnosti da ponudi neki od mogućih održivih scenarija; više je usmjeren prikazu i opisivanju postojećeg stanja i bliske budućnosti. On samo želi postaviti pitanje konačnog opstanaka barem većeg dijela ovih otoka, i možda dati naznake mogućih dugoročnih rješenja.

Sasvim je izvjesno da se ta rješenja ne mogu tražiti u konvencionalnom instrumentariju ekonomske politike, koja se uglavnom oslanja na teorijske spoznaje o reguliranom tržištu i mjerama kojima se to tržište usmjerava. Potrebne su sasvim nove i neortodoksne metode planiranja, programiranja i realizacije postavljenih ciljeva. Te metode svakako neće puniti državni proračun, a pitanje je ima li država dovoljno snage i dovoljno političke odlučnosti da se upusti u tako skupe i u konačnoj konzekvenci nesigurne pothvate.

Zemljopisno-funkcionalne odrednice

Postoji brojna literatura koja tretira otoke zadarsko-biogradskog arhipelaga. Ona se koristi različitim kriterijima za sistematizaciju i objašnjenje ovog prirodnog, društvenog i demografskog fenomena. Uglavnom u podjeli arhipelaga uobičajena su tri pristupa:

1. veličina pojedinog otoka,
2. položaj u jadranskom akvatoriju i u odnosu na kopno i
3. povezanost s kopnom.

Tablica 1. pokazuje površine, broj stanovnika i prosječnu gustoću naseljenosti promatranih otoka.

Tablica 1. *Površina, stanovništvo i gustoća naseljenosti Zadarsko-biogradskih otoka*

Red. broj	OTOK	Površina u km ²	Broj stanovnika 1991.*	Stanovnika na km ²
1.	DUGI OTOK	114,4	1876	16,4
2.	PAŠMAN	63,3	2673	42,2
3.	UGLJAN	51,8	5945	114,8
4.	OLIB	26,1	143	5,5
5.	MOLAT	22,8	180	7,9
6.	IŽ	17,6	558	31,7
7.	SILBA	15,0	209	13,9
8.	SESTRUNJ	11,1	85	7,7
9.	IST	9,7	203	20,9
10.	PREMUDA	8,6	72	8,4
11.	ZVERINAC	4,2	57	13,6
12.	RAVA	4,1	94	22,9
13.	RIVANJ	4,0	20	5,0
14.	VRGADA	3,7	223	60,3
UKUPNO		356,4	12338	34,62

* Stanovništvo stalno prisutno na otoku, tj. bez stanovništva na "privremenom radu u inozemstvu".

Tablica 1. zorno pokazuje koliko srednje vrijednosti malo znače u netipičnim situacijama i heterogenim skupovima. Osim toga, naša statistika broji kao stanovništvo otoka i one koji su prije dvadeset i više godina otišli "trbuhom za kruhom" i koji se vrlo vjerojatno u najvećem broju neće vratiti da bi stalno živjeli na otoku. Zato je u tablici 1 prikazano samo stanovništvo na otoku, a isključeni su oni na tzv. privremenom radu u inozemstvu. Takvih osoba statistika je 1991. godine popisala čak 4.048 ili gotovo 25 posto od ukupno popisanih. Koliko to može iskriviti sliku otoka pokazuje npr. otok Olib, gdje popis prikazuje 714 stanovnika, od čega se 571 nalazi na "privremenom radu" izvan zemlje, a tek 143 je stalno prisutno na otoku.

Drugi pristup u analizi promatranog prostora je položaj otoka u odnosu na jadransku obalu i obalna naselja kojima gravitiraju. Tu se nedvojbeno izdvaja Ugljan s Pašmanom, koji se sve više razvijaju kao prigradska naselja Zadra i Biograda, s velikim brojem dnevnih migranata na rad i u školu. Cesta i most koji spaja ova dva otoka integrirali su svih 15 naselja, no niti jedno naselje nije u većoj mjeri preuzelo ulogu središnjeg naselja. Blizina i gravitacijska snaga Zadra i Biograda, te desetak trajektnih veza tijekom dana usmjeravaju stanovništvo da gotovo sve svoje potrebe za središnjo-mjesnim funkcijama zadovoljavaju u tim gradovima. Realativno obilje poljoprivrednog zemljišta, te nešto disperzirane industrije na otoku Ugljanu uspjeli su donekle usporiti egzodus stanovništva.

U drugu skupinu takve uvjetne klasifikacije treba svrstati Dugi otok. To je najveći otok arhipelaga, s 10 još živućih naselja, ali vrlo slabo

naseljen. Izgradnja ceste preko otoka imala je više učinka na povezivanje naselja na otoku, nego na povezivanje sa Zadrom. Zbog znatno veće udaljenosti od kopna, organizacijom trajektnih linija izostali su oni blagotvorni učinci koji su usporili recesiju Ugljana i Pašmana. Velike mogućnosti za razvitak turizma, nekoliko većih kraških polja i nešto industrije koja tradicionalno egzistira u najvećem naselju otoka, Salima, čine one faktore koji bi u budućnosti mogli odigrati presudnu ulogu u revitalizaciji ovog otoka.

Za potrebe ove analize svi se ostali otoci mogu svrstati u treću skupinu: to su mahom manji ili čak mali otoci, relativno udaljeni od kopna, s jednim do tri naselja na otoku, i bez nekih značajnijih gospodarskih i infrastrukturnih objekata. Tu je depopulacija najjača. To je skupina od 11 otoka. Najveći među njima je Olib, površine 26,1 km², a najmanji Vrgada sa 3,7 km². Na njima egzistira još 15 živućih naselja s nešto preko 1.800 stalno prisutnih stanovnika.

Egzodus otočkog stanovništva

Otok je kopno sa svih strana okruženo morem, i svaki otok čini cjelinu za sebe, ima svoju povijest, svoju ekonomiju, svoju životnu priču i svoju tragiku. No ono što je zajedničko svim otocima, bez izuzetka je stoljetni egzodus pučanstva, odlazak s otoka u potragu za boljim životom. To je sekularni proces, koji se iza Drugog svjetskog rata intenzivirao mjestimično do konačne depopulacije.

Iz povijesti je poznato da se je u teškim i opasnim vremenima bježalo prema otocima, u vremenima prosperiteta i mira na kopnu, proces je tekao obrnutim tokom.

Kretanje pučanstva na promatranim otocima od 1948 do 1991. godine razvidno je iz tablice 2.

Tablica 2. *Stanovništvo zadarsko-biogradskih otoka 1948-1991.*

Godina popisa	Broj stanovnika	Indeks 1948=100	Verižni indeksi
1948.	26.579	100,0	
1953.	25.824	97,2	97,2
1961.	23.513	88,5	91,1
1971.	22.047	82,9	93,8
1981.	15.183	57,1	68,9
1991.	16.422	61,8	108,2

Izvor: *Demografska statistika*, odgovarajuća godišta.

U proteklih 40 godina otoci su izgubili 40 posto svog pučanstva, a proces se je naročito ubrzao iza 1971. godine, ali nije podjednako obuhvatio sve otoke.

S druge strane, može se postaviti pitanje da li je u desetljeću 1981.-1991. depopulacija ipak zaustavljena barem na globalnoj razini, budući da statistika pokazuje stanoviti porast pučanstva. Naznačene godine su godine žestoke gospodarske i političke krize u bivšoj Jugoslaviji, što je, kao uvijek u povijesti, možda moglo okrenuti demografske tokove. No čini se, da je problem više statističke prirode, odnosno svodi se na popisivanje osoba koje su davno iselile s otoka kao stalnih stanovnika. U tom pravcu zanimljivo je analizirati 1981. i 1991. godinu, kao razdoblje u kojem se trend depopulacije prividno okrenuo.

Tablica 3. Stanovništvo zadarsko-biogradskih otoka 1981. i 1991. godine

Red. br.	O t o k	1 9 8 1			1 9 9 1		
		Ukupno	Na radu u inozem.	Na otoku	Ukupno	Na radu u inozem.	Na otoku
1.	UGLJAN	6801	337	6464	7518	1573	5945
2.	PAŠMAN	3550	353	3197	3.349	676	2673
3.	DUGI OTOK	2250	64	2186	2873	997	1876
4.	OLIB	234	11	223	714	571	143
5.	SILBA	198	2	196	221	12	209
6.	PREMUDA	98	0	98	73	1	72
7.	MOLAT	301	20	281	222	42	180
8.	IST	299	30	269	237	34	203
9.	IŽ	768	26	742	657	99	558
10.	RAVA	147	0	147	120	26	94
11.	ZVERINAC	96	2	94	59	2	57
12.	SESTRUNJ	96	0	96	123	38	85
13.	RIVANJ	30	1	29	20	0	20
14.	VRGADA	315	4	311	236	13	223
	UKUPNO	15183	850	14333	16422	4084	12.338

Izvor: Za 1981: *Statistički godišnjak Dalmacije 1981*, str 386-419

Za 1991. Republički zavod za statistiku: *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava*, Dokumentacija 810, Zagreb 1991.

Dakle, trend se očigledno nije preokrenuo i otoci su između 1981. i 1991. izgubili daljnjih 16 posto pučanstva. Može se, međutim, postaviti pitanje odakle otočnom stanovništvu toliko demografske vitalnosti da u 10 godina pošalje u inozemstvo novih 3 tisuće ljudi. Te snage zapravo nema, i varka je samo u metodologiji i ciljevima popisa. Ponovno se pokazuje da

se statistikom može dokazati bilo što, samo ako se raspolaze s dovoljno podataka.

Nakon četrdesetogodišnjeg kontinuiranog egzodusa normalno je da su vitalne i socioekonomske strukture pučanstva atrofirane i rastrigane. To se najprije mora očitovati na starosnoj strukturi stanovništva, te na strukturi porodičnog domaćinstva.

No, osim pod utjecajem stvarnih kretanja, starosna je struktura u stanovitoj mjeri uvjetovana i neprimjerenim metodološkim pristupom, jer uzima u obzir ukupno popisano stanovništvo, dakle i ono koje se nalazi izvan zemlje, a koje je po logici stvari mlađe. To je i razlog neprihvatljivo velikog razreda "nepoznate starosti", jer su podatke o emigrantima vjerojatno davali rođaci po vlastitom sjećanju. Pa ipak ni takav očiti eufemizam ne može prikriti pravo stanje stvari. Ako ukupno pučanstvo podijelimo na mlado od 0 do 14 godina, zrelo od 15 do 64 godine i staro 65 godina i više, onda je mladog pučanstva na otocima (i u inozemstvu) bilo tek 18,7 posto, zrelog 70,0 posto, a starog 21,3 posto. Koeficijent starosti (koji mjeri staro pučanstvo u odnosu na ukupno) iznosi 21,3 posto, a koeficijent starenja (koji mjeri staro stanovništvo u odnosu na mlado) iznosi 113,9 posto. Iz literature je poznato da granična vrijednost ovog pokazatelja, kada pučanstvo ulazi u demografsku starost, iznosi oko 40 posto.

No, ni tu prosjeci ništa ne kazuju, te je potrebno promatrati svaki otok za sebe.

Tablica 4. *Starosna struktura pučanstva na otocima Zadarsko-Biogradskog arhipelaga - u postocima*

Redni broj	OTOK	G o d i n e s t a r o s t i		
		0 - 14	15 - 64	65 i više
1.	UGLJAN	24,95	57,23	17,83
2.	PAŠMAN	17,75	63,54	18,71
3.	DUGI OTOK	13,53	64,97	21,50
4.	OLIB	5,09	72,56	22,35
5.	SILBA	17,51	47,00	35,48
6.	PREMUDA	4,41	51,47	44,12
7.	MOLAT	2,94	40,69	56,37
8.	IST	10,48	58,95	30,57
9.	IŽ	8,27	54,29	37,44
10.	RAVA	0,00	56,07	43,93
11.	ZVERINAC	1,75	45,61	52,63
12.	SESTRUNJ	5,21	52,08	42,71
13.	RIVANJ	0,00	35,0	65,00
14.	VRGADA	13,6	58,77	27,63
UKUPNO		18,72	59,94	21,83

Izvor: Republički zavod za statistiku: *Popis stanovništva 1991*, Dokumentacija

Redni broj	OTOK	Godine starosti		
		0 - 14	15 - 64	65 i više
88Z, Zagreb siječanj 1994.				

Nepotrebno je dalje raščlanjivati ovu starosnu strukturu, jer i površan uvid u dokumentaciju pokazuje da u grupi zrelog stanovništva prevladavaju dobne skupine od 50 i više godina. Dok je do prije 10 do 15 godina temeljni činitelj ukupnog negativnog salda porasta stanovništva činilo iseljavanje s otoka, danas su to specifične stope mortaliteta, koje su u starijim dobnim skupinama signifikantno visoke.

Podaci o gospodarskoj strukturi stanovništva ukazuju na niske stope aktivnosti, što je direktno korelirano starosnom strukturom. Uzdržavano stanovništvo i osobe sa osobnim prihodima (umirovljenici) čine najbrojnije skupine pučanstva.

Takva demografska situacija dovela je i do atrofije obiteljskog domaćinstva. Porodica više nije osnovna ćelija rada, prokreacije i odgoja djece, to su pretežno dvočlana i jednočlana staračka domaćinstva. Do tog se zaključka može doći iz podataka o veličini obitelji, kao i iz podataka o broju poljoprivrednih domaćinstava.

Tablica 5. *Obiteljska domaćinstva prema broju članova i poljoprivredna gospodarstva*

Red. broj	O T O K	Broj domaćinstva	Prosječni broj članova* domaćinstava	Broj poljop. gospodarstava	Udio u broju domaćinstava
1.	UGLJAN	2017	2,95	527	26,1
2.	PAŠMAN	804	3,18	308	36,7
3.	DUGI OTOK	789	2,38	194	24,6
4.	OLIB	220	0,65	23	10,5
5.	SILBA	103	2,03	0	0,0
6.	PREMUDA	38	1,89	0	0,0
7.	MOLAT	100	1,80	14	14,0
8.	IST	85	2,39	4	4,7
9.	IŽ	271	2,06	73	26,9
10.	RAVA	47	2,0	38	80,9
11.	ZVERINAC	26	2,19	1	3,8
12.	SESTRUNJ	35	2,43	4	11,4
13.	RIVANJ	11	1,82	1	9,1
14.	VRGADA	83	2,69	6	7,2
UKUPNO		4665	2,64	1.193	25,6

* Uzeto je u obzir samo pučanstvo prisutno na otoku.

Izvor: Republički zavod za statistiku: *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991.*, Naselja, Dokumentacija br. 810, Zagreb, srpanj 1991.

Jedva četvrtina ukupnih domaćinstava ima registrirano poljoprivredno gospodarstvo, što zapravo znači da nema drugih izvora prihoda.

Kvantitativna demografska analiza, koja je signifikantno prikazana navedenim podacima, ukazuje da na otocima: Rava, Iž, Sestrunj, Rivanj, Molat, Silba, Premuda, Vrgada, Olib, Zverinac i Ist stanovništvo više nije činitelj ekonomskog razvitka, niti element ekonomske politike. Neumitna logika gospodarskog i društvenog razvoja, kao i socioekonomske prilike u kojima su se ti otoci našli nakon Drugog svjetskog rata razorili su osnovne vitalne karakteristike tamošnjeg pučanstva, tako da se njihova problematika danas svodi na područje socijalne politike, osiguranja redovne opskrbe, socijalnih i zdravstvenih usluga, brige za stare i nemoćne i sl.

Otoci Ugljan i Pašman, zahvaljujući izgradnji ceste preko otoka, blizini kopna (oko 3 NM) te učestalim trajektnim vezama, u posljednjih 10-ak godina čvršće su se integrirali u obalno gospodarstvo i imaju snažnu potporu obližnjih obalnih gradova. Oni će se dalje razvijati, vjerojatno nešto sporije od susjednog obalnog područja, s mnoštvom specifičnih problema i teškoća, no potpuna depopulacija i gospodarska pasivizacija za sada im ne prijeti.

Dugi otok, koji se zbog svoje veličine i brojnih naselja donekle odupire posvemašnjoj recesiji, u specifičnom je položaju. U posljednjih 10 godina izgubio je daljnjih 15 posto stanovništva, tako da danas spada među najslabije naseljene veće otoke na Jadranu. S druge strane, na tom otoku ima nešto industrije (Sali) i turizma u obliku hotelskih naselja (Sali, Luka, Božava), te je nešto istaknutiji i udio poljoprivrednog stanovništva u ukupnome, što otvara stanovite perspektive i uz podršku države možda bi se mogli zaustaviti ili barem bitno usporiti postojeći demografski trendovi.

Otočki resursi

Otočno stanovništvo oduvijek se vrlo pažljivo odnosilo prema svom životnom prostoru. Uglavnom oskudno poljoprivredno zemljište koristilo se je s mnogo pažnje i truda. Pašnjačke površine intenzivno su korištene u stočarstvu, tako da se na njima nisu mogle razviti niti degradirane forme makije. Naselja su nastajala ili uz veća polja ili u pogodnim i zaštićenim uvalama. Na većim otocima naselja su raspršena, a nastala su uz sve veće poljoprivredne površine.

Otočna privreda bila je u velikoj mjeri autonomna i naturalna. Daleko od tržišta, proizvodilo se uglavnom za vlastite potrebe. Čak je i ribarstvo bilo djelatnost koja je stanovništvo opskrbljivala neophodnim proteinima, dok je prodaja za novac bila sporadična. Zapravo jedini ozbiljni izvor novca na otocima bila je navigacija, odnosno pomorstvo. No novac

akumuliran na taj način, osim za popravak i izgradnju kuće na otoku, najčešće je služio kao sredstvo iseljavanja.

Pa ipak Kali na otoku Ugljanu i Sali na Dugom Otoku dva su najveća središta ribolovne flote na hrvatskom dijelu Jadrana.

Društveni planovi razvitka temeljili su se na poljoprivredi, turizmu i riboprerađivačkoj industriji, no kako su i inače bili inertni i neprovedivi, njihova je neučinkovitost na otocima zapravo kulminirala.

U takvim uvjetima otoci su u pejzažu činili sliku pitomog, obrađenog i i kultiviranog ruralnog prostora.

Ekonomskim slabljenjem i demografskim izumiranjem ta se slika iz temelja mijenja. Neobrađene površine zarasle u drač i garig, ostaci starih vinograda, zapuštene masline i neprohodni putovi - obilježja su unutrašnjih dijelova uglavnom svih otoka. Poneke oaze, gdje se još osjeća prisutnost ljudske ruke (pa i noge), sve su veća rijetkost.

Dok unutrašnji dijelovi otoka postupno zarastaju u drač i makiju, na obali se sve više gradi i naselja se ekstenzivno šire uzduž obalne linije. Sva obalna naselja ljeti privremeno povećavaju broj stanovnika, a neka čak i za nekoliko puta. Ti privremeni stanovnici otoka, osim turista namjernika, bivši su stanovnici otoka, u mirovini ili stalno zaposleni na kopnu, i novopečeni vlasnici vikendica koji su uglavnom jeftino kupili građevinsko zemljište. Šarolikost arhitektonskih stilova uglavnom grubo narušava ugodaj dalmatinske pučke arhitekture, kojom se odlikuju sve stare jezgre otočnih naselja.

Brojna literatura koja se bavila ovim prostorom iz najrazličitijih aspekata i ambicija uglavnom je kao značajne otočne gospodarske resurse navodila: poljoprivredno zemljište, more kao izvor hrane, prometni put i turistički resurs, te turizam kao nešto što može iz temelja preobraziti otoke.

Potrebno je temeljito preispitivanje ovih prirodnih činitelja gospodarskog i demografskog razvitka.

Oskudna infrastruktura značajan je ograničavajući faktor koji ovi otoci ne mogu sami prevladati, niti se isti mogu izgraditi u bilo kakvoj koncepciji ulaganja kapitala na osnovi profita.

Vodoopskrba je samo dijelom riješena na Ugljanu i to cjevovodom s kopna. Mreža na otoku nije dovršena, a otkako je vodovod sa Zmanje okupiran i dijelom razoren, perspektive ukupne vodoopskrbe zadarsko-biogradskog područja, pa tako i ovog otoka, krajnje su upitne. Autonomnih izvora vode ima samo nešto na Dugom otoku u Žmanskom blatu, koje je ujedno i najvrjedniji poljoprivredni kompleks na otoku.

Režim oborina na otocima vrlo je nepovoljan, jer se najveći dio kiše izluči u zimi i ranom proljeću, dok je u razdoblju vegetacije poljoprivrednih kultura uglavnom prisutna suša. Dakle, još uvijek nema pravih tehnoloških i ekonomsko-financijskih rješenja vodoopskrbe, a ako se učinkovito ne riješi to pitanje, poljoprivredni i turistički potencijali ostaju nažalost samo potencijali.

Sustav dalekovoda koji opskrbljuje otoke električnom energijom star je i dotrajaao. Postojeći 10 KW dalekovod ispada iz funkcije tijekom svakog iole većeg nevremena, a napon varira između 220 i 130 V. Na

takvoj se mreži ne može graditi nikakva privreda, pa niti turistička. Planirana zamjena novim 30 KW sustavom za sada je samo plan bez terminskog određenja.

Svaki otok zadarsko-biogradskog arhipelaga u pravilu predstavlja jednu prostornu, ekološku i gospodarsku mikrocefinu. To su u pravilu mali prostori, osjetljivi na svaki poremećaj ekološke ravnoteže, čije su receptivne mogućnosti lokacije turističkih ležaja i prijema turista ograničeni. Mnogi prostorni planovi predviđali su veliku komercijalnu izgradnju, poglavito radi pokrića golemih troškova za infrastrukturu, no da su se neki od njih ostvarili, to bi se vrlo loše odrazilo na ekološku ravnotežu i prirodnu atraktivnost tog prostora.

Kada se govori o gospodarskim resursima, ne može se zaobići pitanje radne snage. Na većini otoka nje više nema, pa bi značajniji gospodarski razvoj zahtijevao i uvoz radnika, stalnih ili sezonskih.

Sociološki je fenomen, da već dugo vremena o sudbini otoka ne odlučuju stalni stanovnici tih naselja, već ljudi s kopna, bez obzira na to radi li se o bivšim stanovnicima otoka, ili potpunim neotočanima. Zato su i svi planovi razvoja i revitalizacije u velikoj mjeri podređeni njihovim interesima i vizijama. A za većinu njih otoci su nešto što egzistira i funkcionira ljeti u turističkoj sezoni, nakon čega padaju u zaborav do idućeg ljeta. Postoji potpuno nerazumijevanje za probleme otočana, za njihovu usamljenost i izoliranost. Niti jedan zakonski akt ne olakšava tim ljudima život. Klasičan je primjer zakon o ribarstvu, koji zabranjuje otočanima ulov ribe, jednako kao i svim ostalim građanima. Naime, za tu svrhu otočanin mora imati obrt i plaćati poreze, iako je bjelodano da se riba lovi uglavnom za vlastite potrebe, a kada bi i htio, nema je kome prodati. Činilo djeluje odredba o poreskim olakšicama za firme koje imaju sjedište na otocima, jednostavno zato jer na većini tih otoka nema niti jednog poduzeća, niti će ga netko osnovati samo radi dvojbinih poreznih oslobađanja.

Centralistički sustav planiranja u početku, kao i dogovorna ekonomija kasnije, nisu našli odgovore na akutna pitanja koja stalno dolaze s ovih otoka. Da li će tržišna ekonomija tu nešto izmijeniti? Otoci mogu nuditi svoje poljoprivredne proizvode i turističke atrakcije, iako organizacija učinkovite ponude nije uopće jednostavna. No veći će se problem javiti na tržištu faktora proizvodnje (kapitala i rada). Prirodne resurse otoka u takvoj konstelaciji vrednovat će kapital po kriterijima profita i konkurentne ponude drugih područja. To može biti područje brojnih nesporazuma, koji se bez intervencije države neće moći riješiti.

Nekoliko mogućih scenarija

Moguće je ove otoke prepustiti njihovoj sudbini i stihiji tržišta. Manji će se otoci do kraja stoljeća potpuno raseliti i brojna će naselja izgubiti i ono malo funkcija koje danas još obnašaju. Vjerojatno će se pretvoriti u vikend naselja bivših stanovnika i vlasnika kuća za odmor.

Možda će se poneki osobenjak i trajno naseliti i tu živjeti robinzonskim životom. Problemi preostalog staračkog stanovništva postajat će sve izraženiji, a osjećaj nemoći i napuštenosti sve veći.

Dugi će otok u takvoj konstelaciji doživjeti sudbinu manjih otoka, no u jednom dužem vremenskom razmaku. Vjerojatno će se dugoročno održati dva do tri naselja (Sali, Božava i još poneko), ali će ih većina ostati bez stalnih stanovnika. Devastacija otočnog prostora bit će konstanta u vremenu.

Ugljan i Pašman, kako je već naglašeno, sve će se više integrirati u sustav Zadra i Biograda i na neki će način biti limitirani razvojem ovih gradova. To će biti suburbij sa svim problemima koji prate satelitska naselja, od niskog dohotka i siromaštava do kulturnog geta.

Drugi mogući scenarij je intenzivna gradnja i privlačenje velikog kapitala. Izgradnja megaturističkih naselja po uzoru na Španjolsku ili Azurnu obalu, te privlačenje stotine tisuća turista znači uništenje autohtonog i prepoznatljivog ambijenta i stvaranje ekološki problematične turističke megaindustrije. Ona je neophodna zbog velikih troškova infrastrukture i postizanja efekata ekonomije obujma. U takvom scenariju manji otoci mogu računati samo da budu izletničke destinacije velikih turističkih koncentracija, neka vrsta indijanskih rezervata. Osim toga, veliki će kapital nametnuti svoja pravila igre, a to su pravila svjetske konjunktore i kretanja profitne stope. Pa ipak, hrvatski je Jadran najbliža turistička destinacija zapadne i sjeverne Europe i za sada jedino čisto more u blizini velikih emitivnih turističkih središta i znalački pristup ovakvom scenariju mogao bi ponešto umanjiti negativne, a povećati pozitivne učinke.

Da li postoji i treći mogući scenarij? To je pitanje u koje bi zacijelo vrijedilo uložiti nešto novca. On vjerojatno uključuje politiku malih koraka i raskid sa socijalističkom megalomanijom i teorijom o "svjetloj budućnosti". Prvi korak na tom putu bio bi zaustavljanje depopulacije. Da li na svakom otoku i u svakom naselju treba zadržati barem neke oblike života? Ako treba, metode planiranja moraju biti sasvim konkretne i možda se negdje svedu na pitanje kako osigurati opstanak možda samo nekoliko obitelji na otoku. O tim ljudima treba povesti konkretnu brigu i u najmanju ruku umanjiti njihov osjećaj napuštenosti i besperspektivnosti.

U većim naseljima nužno je razvijati neke središnje-njese funkcije, kako bi ona bila središte okupljanja života na otoku i kako bi se smanjila potreba da se za svaku i najmanju stvar mora putovati u grad.

Kako svaki otok predstavlja mikrokozmos za sebe, ima svoju povijest, često svoj dijalekt, svoju statistiku, i svoju životnu priču, teško je jednim sveobuhvatnim istraživanjem i jedinstvenom metodom napasti ovaj problem. Treba se spustiti na razinu problema, sići do dna i spoznati sve što može biti od koristi za plan revitalizacije. Iz tih razloga, a prema pragmatički postavljenim ciljevima, trebalo bi za svaki otok ponaosob izraditi *cost-benefit* studiju, koja bi dala odgovore na pitanja društvenih troškova i društvenih koristi od poduzetih akcija. Ona bi trebala dati odgovore o otočnim resursima, dimenzijama moguće izgradnje, modelima investiranja, ekološkoj zaštiti i sl.

No neke bi mjere morale biti zajedničke. One zapravo ovise o tome koliko država želi i može svojim proračunom i mjerama ekonomske i druge politike utjecati na promjenu evidentnih trendova. Te mjere moraju biti radikalne i brze. Mi ovdje možemo spomenuti samo neke od njih:

- a) besplatan prijevoz za stanovnike udaljenih otoka
- b) oslobađanje svake vrste fiskalnih davanja za otočno pučanstvo
- c) zdravstvena zaštita i pomoć starim i nemoćnim
- d) otvaranje radnih mjesta i poticanje malih obrta
- e) rješenje infrastrukturnih pitanja: postupna izgradnja vodoopskrbnih sustava, no i besplatno i obilno snabdijevanje vodonoscima u ljetnom razdoblju; postupna, ali ubrzana izgradnja 30 KW mreže i sl.
- f) bolje riješiti promet s kopnom i među otocima, što bi trebao biti predmet posebne studije
- g) organizacija kakvog-takvog kulturnog života, organizacija gostovanja kazališnih i sličnih družina itd.

Cilj ovog teksta nije bio da predloži kompletnu listu mjera i akcija za revitalizaciju otoka zadarsko-biogradskog arhipelaga. Cilj je bio da upozori na ozbiljnost problema i na činjenicu da prikazani procesi neminovno idu svojim tijekom. Oni se neće zaustaviti samo zato jer hrvatska država u ovom trenutku ima teških gospodarskih i drugih poteškoća i možda nije u mogućnosti da ozbiljno intervenira u taj prostor. Zato bi trebalo učiniti najviše što se može, jer će sutra za mnoge otoke biti prekasno.

Zaključak

Ovaj tekst ukazao je na realne depopulacijske i regresivne procese koji se već pola stoljeća odvijaju na otocima zadarsko-biogradskog arhipelaga. Tužna je činjenica što ozbiljnih pokušaja da se ti procesi zaustave do sada nije bilo.

Depopulacijski procesi toliko su uznapredovali da većem broju manjih otoka prijeti potpuno raseljavanje, dok će veći otoci još neko vrijeme životariti na rubu dinamičnijih društvenih i gospodarskih tokova na obali. Ugljan i Pašnam, otoci u neposrednoj blizini Zadra i Biograda, imaju opet posebnu problematiku koja proizlazi iz jakog gravitacijskog utjecaja ovih gradova na taj prostor.

Otoci teško mogu učiniti nešto više za svoj razvoj i opstanak. Oni ne odlučuju o svojoj sudbini; sve značajne odluke donose se izvan njih, negdje u Zadru ili Zagrebu.

Mora se postaviti pitanje, da li postoji ozbiljna želja da se ovi otoci istrgnu iz tijeka posvemašnje degradacije, ili je otočna tema samo moda koja traje.

Promatrani otoci su dio naseljenog i gospodarskog prostora Republike Hrvatske i Hrvatska u svojoj konkretnoj i posebnoj strategiji ekonomskog i sveopćeg razvoja mora znati što će s njima učiniti.

Svaka strategija koja će pokušati obrnuti ili barem usporiti postojeće negativne trendove neminovno je skopčana sa značajnim novčanim ulaga-

njima, koja ne mogu kratkoročno donijeti nikakve profite ili direktne koristi. Upravo zato se i predlaže izrada *cost-benefit* analize za svaki otok, jer bi takva analiza morala definirati pojam društvenih koristi i društvenih troškova u najširem smislu i mogla bi kvalificirano odgovoriti na pitanja da li je ove otoke potrebno spašavati, ili ih je najbolje prepustiti vlastitoj sudbini.

Literatura:

- Ekonomski fakultet Zagreb (1983) *Mogućnosti i pravci razvoja Jadranskih otoka*,
Prostorni plan općine Zadar (1985)
Prostorni plan Dugog otoka (1982)
 PASARIĆ, Branko: Neka obilježja raslojavanja naselja u Dalmaciji između dva zadnja popisa (1983): *Privreda Dalmacije*, br. 5.
Statistički godišnjak Dalmacije (1981)
 Republički zavod za statistiku (1994): *Popis stanovništva 1991. god.* Dokumentacija br. 882.
 Republički zavod za statistiku (1991): *Popis stanovništva 1991*, Dokumentacija br. 810.

Branko Pasarić: THE ISLANDS OF THE ZADAR-BIOGRAD ARCHIPELAGO BETWEEN REVIVAL AND EXTINCTION

S u m m a r y

The paper describes demographic and economic situation on 14 islands of Zadar-Biograd archipelago. Most of the islands are small, the largest being 114 and the smallest 3,7 km². In 1992, in 30 settlements, some 12.300 islanders lived there.

The main characteristics of this island group is years long depopulation which, on some smaller islands, has recently threatened to reach total depopulation. The two largest islands, Ugljan and Pašman that are only 3NM far from the continent have developed to become suburbia of the near coastal cities, while smaller outer islands face an uncertain future. In the remainder, revitalization possibilities are dealt with. It is stated that clear development objectives are to be defined first and that a direct intervention of the state is required. Only in this way the depopulation process will be stopped and development goals achieved.